

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ادب و ادبیات

انتشارات، شماره ۴۱۱

ادونیس

در عرصه شعر و نقد معاصر عرب

تألیف:

دکتر عباس عرب

عرب، عباس، ۱۳۳۳ -

ادونیس در عرصه شعر و نقد معاصر عرب / تألیف عباس عرب. - مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۳.

۱۷۵ ص. - (انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد؛ شماره ۴۱۱)

ISBN: 964-386-059-0

۱۰۵۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

ص.ع. به انگلیسی: Abbas Arab. Adonis in the of contemporary arabic poetry and critique.

۱. ادونیس، ۱۹۳۰ - م. Adunis - نقد و تفسیر. الف. دانشگاه فردوسی مشهد. ب. عنوان.

۸۹۲/۷۱۶

۸۶ ی ۹ د PJA ۴۸۴۸/

۸۳-۳۲۹۵۷ م

کتابخانه ملی ایران

انتشارات، شماره ۴۱۱

ادونیس

(در عرصه شعر و نقد معاصر عرب)

تألیف

دکتر عباس عرب

ویراستار علمی

دکتر عباس طالبزاده

وزیری، ۱۷۶ صفحه، ۱۰۰۰ نسخه، چاپ اول، زمستان ۱۳۸۳

امور فنی و چاپ: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد

بها: ۱۰۵۰۰ ریال

فهرست

۷		سرآغاز
۱۱		فصل اول: مروری بر زندگی و آثار ادونیس
۱۱		زندگی
۱۲		آثار
۱۳		مهمترین آثار
۱۳		شعر
۱۳		نثر
۱۳		سیر تکاملی ادونیس
۱۷		گرایش به عرب
۱۸		رویکرد به اسلام و مقوله‌های عرفانی
۱۹		آشنایی با آثار صوفیه
۱۹		تأسیس مجله مواقف
۲۰		ادامه راه
۲۱		شعر ادونیس در یک نگاه
۲۲		علت ارتباط شعر ادونیس با اساطیر
۲۳		عقاید و باورها
۳۱		فصل دوم: کاربرد اسطوره در شعر ادونیس
۳۲		خدایان اسطوره‌ای بابل
۳۲		نماد اسطوره‌ای عشتار و تموز
۳۳		تموز یا دوموزی
۳۴		اسطوره‌های فنیقی
۳۴		خدایان اسطوره‌ای فنیقیه
۳۵		ادونیس
۳۵		اسطوره بستر عبور از گذشته به حال
۳۸		آمیختگی با نمادهای اسطوره‌ای
۴۳		مسأله مرگ و زندگی در نمادهای اسطوره‌ای شعر ادونیس
۴۳		اسطوره بابلی مرگ و زندگی
۴۶		اسطوره قنفوس
۵۲		اسطوره اورفیوس
۵۴		اسطوره اوزیریس
۵۹		اسطوره‌های دیگر
۵۹		سبزه‌بخت

۶۱	اسطوره ادونیس یونانی.....
۶۳	دموزی.....
۶۴	حلاج.....
۶۵	نمونه‌ای دیگر.....

فصل سوم: نماد یا سمبل در شعر ادونیس

۷۰	نمادهای مردمی.....
۷۰	سندباد.....
۷۴	سمبل تاریخی.....
۷۴	امام منتظر.....
۷۵	ابرنواس.....
۷۶	حلاج.....
۷۸	بشار.....
۸۰	نماد دینی.....
۸۰	حضرت نوح (ع).....
۸۲	نماد حضرت آدم (ع).....
۸۲	نمادهای عناصر طبیعی.....
۸۲	الف - آتش.....
۸۴	ب - نماد آب.....
۸۵	ج - عناصر سبز.....
۸۸	اشکال و اهداف و تکنیکهای کاربرد اسطوره و نماد در شعر ادونیس.....
۹۲	پایان سخن.....

فصل چهارم: زبان شعری ادونیس

۹۷	خروج از زبان سنتی.....
۹۹	زبان شعری ادونیس؛ پیچیدگی یا وضوح.....
۱۰۰	نظر خود ادونیس.....
۱۰۰	زبان، لسان، کلام.....
۱۰۱	زبان قرآن از دیدگاه ادونیس.....
۱۰۲	لزوم پیروی از نص قرآنی.....
۱۰۳	دوگانگی زبانی در شعر ادونیس.....

فصل پنجم: تصویرگری در شعر ادونیس

۱۱۱	تصویرگری از دیدگاه ادونیس.....
۱۱۲	تصویرگریهای ادونیس.....
۱۱۳	تصویر مرگ و زندگی در شعر ادونیس.....
۱۱۴	تصویری دیگر.....
۱۱۵	تصویرگری شعری ادونیس در مراحل بعدی.....
۱۱۷	تصویرگری در مرحله مهیار دمشقی.....
۱۱۸	تصویری دیگر.....
۱۲۰	تصویری دیگر.....

۱۲۱	تصویر مرگ و زندگی در کتاب «التحولات والهجرة»
۱۲۴	دیوان المسرح والمرايا
۱۲۷	قصیده «قبر من اجل نیویورک» و تصویر مرگ و زندگی
۱۲۸	تصویر خاکستر و رستاخیز
۱۳۱	تصویر رستاخیز در دیوان المسرح والمرايا
۱۳۲	آخرین نمونه
۱۳۵	فصل ششم: ادونیس و نقد
۱۳۶	ادونیس و ناقدان
۱۴۰	پدیده غموض در شعر ادونیس
۱۴۲	ادونیس و شعر
۱۴۵	ادونیس و نوگرایی در شعر
۱۴۹	ادونیس و میراث کهن
۱۵۱	ادونیس و غرور شاعرانه
۱۵۳	ادونیس و نقد جدید
۱۵۴	ادونیس و تأثیرپذیری
۱۵۵	تأثیرپذیری از محیط
۱۵۵	تأثیرپذیری مذهبی و تاریخی
۱۵۹	تأثیرپذیری از تصوف اسلامی
۱۶۳	انتحال یا تأثیرپذیری
۱۶۴	نمونه‌ی اول
۱۶۴	نمونه‌ی دوم
۱۶۵	نمونه‌ی سوم
۱۶۵	شعر ادونیس
۱۶۷	متن اصمعی
۱۶۸	ادونیس و ابداع
۱۷۳	منابع و مراجع

سرآغاز

پس از ورود اسلام و مسلمانان عربی زبان به ایران، این زبان نیز وارد سرزمین ما شد و ایرانیان مسلمان شده برای خدمت به قرآن که به این زبان نازل شده است توجه و اهتمامی خاص به آن نشان دادند و پس از سپری شدن چند دهه از فتح اسلامی و تثبیت این دین در ایران تقریباً از سده دوم هجری دانشمندان ایرانی برای ضابطه‌مند و دستورینه کردن زبان عربی حتی پیش از خود عربها، تلاشی مضاعف را آغاز کردند.

پس از سیبویه ایرانی که نخستین کتاب منظم و مدون را درباره دستور زبان عربی نگاشت و یا عبدالقاهر جرجانی که در شمار نخستین پدیدآورندگان مبانی علم بلاغت عربی است، تاکنون و در دوره‌هایی مختلف، دانشمندان ایرانی تنها به انگیزه خدمت به قرآن و زبان قرآن کتابهای فراوانی در زمینه‌های گوناگون زبان و ادبیات عربی از صرف و نحو گرفته تا بلاغت و زبان‌شناسی و تاریخ ادبیات و نقد و شعر و... به رشته تحریر درآوردند که تنها ذکر نام و معرفی آثار آنها به چندین جلد کتاب نیاز دارد. این آثار به اندازه‌ای متنوع و فراوان است که شاید بتوان ادعا کرد در دوره‌های گذشته آثار ایرانیان در این زمینه‌ها بیشتر و مفیدتر از آثار خود عربها بوده است. اما این روند به دلایلی در محدوده گذشته باقی ماند یعنی گذشتگان ما درباره زبان و ادبیات عربی به تحقیقات و پژوهشهایی عمیق و گسترده پرداختند و طبعاً به دلیل تقارن زمانی، پژوهش آنها تنها عرصه ادبیات قدیم را دربرمی‌گیرد.

اما در دوره معاصر درباره ادبیات معاصر عرب چنانکه بایسته و مورد نیاز است در ایران پژوهشهایی در خور انجام نشده است البته آثاری چه تالیفی و چه ترجمه شده در زمینه‌های مختلف این ادبیات در ایران منتشر شده و بعضاً آثار مفیدی نیز هستند اما آنچه انجام پذیرفته در مقابل آنچه باید انجام شود، بسیار اندک است.

از این رو بر آن شدم تا برای فرو نشانیدن بخشی از عطش ایرانیان علاقمند به ادبیات معاصر عربی موضوع پژوهشی خود را در فرصت مطالعاتی دانشگاهی در دانشگاه دمشق به این امر اختصاص دهم. اما از آنجا که پرداختن به کل ادب معاصر عربی با آن همه گستردگی از حوصله و گنجایش یک بحث علمی دانشگاهی در حجم این پژوهش، خارج است، لذا با مشورت با برخی از اساتید عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات عربی دانشکده ادبیات دانشگاه دمشق، و به چند دلیل، موضوعی را که پیش روی شماست برگزیدم:

نخست آنکه ادونیس اهل سوریه است بنابراین منابع و مراجع درباره او فراوان و در دسترس است. دوستان و دشمنانش را می‌توان از نزدیک دید و درباره او با آنها سخن گفت و چنین شد^۱. دیگر آنکه او از لحاظ زمانی به ما نزدیک است و یا درست‌تر است که بگوییم هنوز زنده است و با ما زندگی می‌کند و با نگارش کتاب و مقاله و نیز گفتگو با رسانه‌های جمعی ادبی در زمینه‌های مختلف ادبیات به اظهار نظر می‌پردازد. بنابراین شخصیت و تأثیر ادبی او را می‌توان در محافل و مجامع ادبی معاصر عرب کاملاً مشاهده و حس کرد.

دلیل سوم آنکه چنانکه در بخش نخست این پژوهش به تفصیل آورده‌ام، علی احمد سعید ملقب به ادونیس یکی از نام‌آورترین و تأثیرگذارترین شخصیت‌های ادبی معاصر عرب چه در شعر و چه در نثر (بیشتر در زمینه نقد) به‌شمار می‌آید. نوآوریها و سنت‌شکنی‌های او در شعر و نقد معاصر عربی وی را در زمره‌ی شاعران پرآوازه و بزرگ معاصر عرب همچون پدر شاکر سیاب، نازک الملائکه، عبدالرحمن بیاتی، محمود درویش و کمی دورتر ابوریثه، ایلیا ابو ماضی و حتی جبران خلیل جبران قرار داده است. در زمینه نقد نیز شاید بتوان او را فعالترین و اندیشمندترین ناقد در میان شاعران دانست.

اینک به تذکر چند نکته می‌رسیم که توجه خوانندگان محترم به آنها، هدف اصلی نگارش این سرآغاز است:

۱. از میان موضوعات فراوانی که شایستگی مطرح شدن در این پژوهش را دارند، به دو دلیل، موضوعاتی برگزیده که شما ملاحظه می‌کنید:

الف) این موضوعات در آثار ادونیس چه در قصاید شعری و چه در آثار نثری و نظریه‌پردازیهای نقدی او، بیشترین حجم را به خود اختصاص داده است.

ب) بیشتر نظریه‌های نقدی ناقدان پیرامون ادونیس نیز تقریباً همین موضوعات را دربرمی‌گیرد. بنابراین اکنون که قرار است در این تحقیق به گوشه‌ای از ادبیات معاصر عرب از طریق کندوکاو در آثار یکی از استوانه‌های این ادبیات پرداخته شود، چه بهتر که موضوعاتی مورد پژوهش و بررسی قرار گیرند که برای فارسی زبانان علاقمند به ادبیات معاصر عربی سودمندتر باشد چرا که امکان گنج‌نیدن کلیه موضوعات موجود در آثار ادونیس در این پژوهش وجود ندارد. برای اطلاع خواننده محترم شایسته یادآوری است که خود ادونیس حدود ۷۵ اثر منظوم و منثور دارد و حدوداً همین تعداد کتاب و رساله پژوهشی درباره او و آثارش نوشته شده است. موارد مذکور به جز مقالات پیرشمار خود او در زمینه‌های مختلف ادبی و نیز مقالات دیگر محققان و ناقدان عرب و غیر عرب درباره ادونیس و آثارش می‌باشد.

برای به سامان آوردن این پژوهش تقریباً تمامی آثار ادونیس و نیز بسیاری از نوشته‌های دیگران را درباره

۱- ادونیس، خود سالهاست که به دلایل سیاسی و... نمی‌تواند در سوریه زندگی کند و در اروپا اقامت دارد.

او مطالعه کردم، از این رو هنگام تنظیم و نگارش با انبوهی از مطالب مواجه شدم که اگر می‌خواستم از همه آنها بهره‌جویم بی‌اغراق شاید از هزار صفحه نیز فراتر می‌رفت. بنابراین چنان‌که اشاره کردم ناچار به گزینش شدم و در این کار کوشیدم موضوعاتی را انتخاب کنم که اولاً در آثار خود ادونیس بیشتر و مؤثرتر چهره نموده‌اند. ثانیاً ماهیتشان به گونه‌ای است که نقد و بررسی ناقدان عرب بیشتر متوجه آنها بوده و هست.

۲. در میان ناقدان ادونیس، هم مخالفان پر و پا قرص وجود دارند و هم حامیان و مدافعان متعصب که البته گروه دوم بسیار اندک‌اند. اما من (به‌ویژه در بخش ادونیس و نقد) سعی کرده‌ام در عرضه مطالب و احیاناً نقد آنها، بی‌طرفی را رعایت کنم چه، حداقل به‌عنوان یک غیر عرب مشکلاتی را که ناقدان عرب به‌دلیل عربیت و گاه به دلایل سیاسی و حتی مذهبی با ادونیس دارند، ندارم.

ادونیس در مورد قرآن و اسلام نیز نظریاتی دارد که من باز هم کوشیده‌ام با قطع نظر از پیش‌باورهای خود، آنها را مورد بررسی قرار دهم و البته در جای خود هم در بخش نخست که تقریباً به زندگی و معرفی آثار ادونیس می‌پردازد و هم در بخشهای دیگر به‌ویژه بخش نقد به این موضوع پرداخته‌ام. با این حال خواننده محترم، در مجموع، مرا متمایل و علاقمند به ادونیس خواهد یافت و پس از مطالعه کامل این اثر به دلیل این علاقمندی نسبی پی خواهد برد. هرچند این تمایل سبب نمی‌شود که در مواردی که به عقیده و باور من، انتقاداتی بر ادونیس وارد است، از این انتقادات چشم‌پوشم.

۳. در این تحقیق چنان‌که اشاره شد به چند موضوع که در واقع محورهای ادب ادونیزی را تشکیل می‌دهند پرداخته‌ام. این موضوعات عبارت‌اند از:

الف) نگاهی تحقیقی به زندگی و آثار ادونیس و سیر رشد و تکامل او در مسیر زندگی ادبی و شعری. این بخش را می‌توان به‌عنوان یک مقدمه تفصیلی بر این اثر دانست.

ب) اسطوره‌گرایی در شعر ادونیس که یکی از مفصل‌ترین مباحث این پژوهش به‌شمار می‌آید. زیرا ادونیس به دلایلی که در همین بخش به برخی از آنها اشاره شده است، به اسطوره‌های باستانی قوم خود یعنی قوم سوری (یا همان آشوری یا آسوری یا سریانی) و نیز اسطوره‌های بابلی و سومری پرداخته است. و بهترین و زیباترین تصاویر شعری او را می‌توان در قصاید اسطوره‌ای‌اش تماشا کرد و نیز اندیشه‌ها و ایده‌هایی که او در لابه‌لای این نوع قصاید مطرح می‌کند، قابل تأمل هستند.

ج) نماد یا سمبل در شعر ادونیس که در واقع ادامه همان موضوع اسطوره به‌شمار می‌آید ولی به دلیل اینکه نمادهای ادونیزی تنها به اشعار اسطوره‌ای او محدود نمی‌شود بلکه در جای جای دیوان او قابل مشاهده است، لذا بحث مستقلی را به آن اختصاص داده‌ام.

د) زبان شعری ادونیس که پژوهشی است کوتاه درباره تعبیرات زبانی و واژگانی ادونیس. (ها) تصویرگری در شعر ادونیس که نگارنده در آن به بیان و شرح زیباییها و ظرافتهای تصاویر مختلف و متنوع ادونیس در دیوانهای مختلف می‌پردازد.

و) و سرانجام موضوع ادونیس و نقد که مفصل‌ترین بخش این پژوهش است. این بخش شامل نظریه‌پردازیهایی نقدی ادونیس درباره موضوعات مختلف ادبی و نیز نظریه‌های نقدی دیگر ناقدان درباره ادونیس و همچنین آرای دیگران درباره او می‌شود. در این بخش مسأله تأثیرپذیری ادونیس از دیگران با تفصیل بیشتری مورد پژوهش قرار می‌گیرد تا این موضوع شکافته شود که آیا ادونیس چنان‌که برخی از مخالفان با استناد به شواهدی از آثار و حتی تعبیرات خود او ادعا کرده‌اند، از دیگران اقتباس یا به تعبیر مخالفان (انتحال) کرده است و یا این‌که موضوع چیز دیگری است. به هر حال نگارنده می‌کوشد موضوع تأثیرپذیری ادونیس از پیشینیان یا معاصران و نیز تأثیرگذاری وی بر دیگران را مورد کاوش قرار دهد.

۴. در پایان این نوشتار آغازین سپاسگزاری از این بزرگواران را که از مساعدت و ریزنی آنها بهره برده‌ام بر خود فرض می‌دانم.

الف) سرکار خانم دکتر مناجده حمود استاد عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه دمشق که انتخاب موضوع به پیشنهاد ایشان بود و در طی مراحل کار نیز از ریزنیهایشان بهره جستیم.

ب) سرکار خانم دکتر ندی حنون استادیار عضو هیأت علمی گروه عربی دانشگاه دمشق که در ترجمه برخی از اشعار ادونیس به من کمک کردند.

ج) دکتر علی ابوزید استاد و مدیر گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه دمشق که زمینه آشنایی بنده با اساتید گروه عربی را فراهم کردند.

د) دیگر اساتید محترم عضو گروه عربی که در این فرصت، گهگاه و ضمن دیدارهای متعدد و گفتگو با آنها در زمینه‌های مختلف ادبیات، در زمینه این پژوهش نیز ایده‌هایی از ایشان می‌گرفتم.

ه) مسؤولان محترم کتابخانه «اسده» دمشق که تقریباً تمام منابع مورد نیاز را با خوشرویی در اختیارم می‌نهادند و من همه روزه از کمکهایشان بهره‌مند بودم. به‌ویژه مسئول محترم سالن شمار یک مطالعه (سالن ادبیات و فلسفه و دین) جناب آقای عبدالرحمن النابلسی و مسؤول محترم بخش مطبوعات و مجلات ادواری این کتابخانه سرکار خانم فریده الانصاری و همکار ایشان خانم غاده محفوظ.

ز) جناب آقای دکتر عباس طالب‌زاده که زحمت و یرایش علمی و جناب آقای مصطفی قندهاری که زحمت و یرایش ادبی این اثر را متحمل شده‌اند.

امیدوام این پژوهش بتواند در هدف خود که شناساندن قطره‌ای از دریای ادبیات معاصر عرب به فارسی‌زبانان علاقمند است به توفیقی در خور دست یابد و گوشه‌ای از خلأ موجود در این زمینه را پر کند و مشوق و راهگشای عزیزی باشد که می‌خواهند در این راه گام نهند و آثاری مشابه - و البته مفیدتر و پربارتر - پدید آورند.